

KUTATÁS

WEHLI TÜNDE

ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT ÁBRÁZOLÁSA EGY LOMBARD RENESZÁNSZ METSZETEN ÉS JUAN DE BORGONA EGY TÁBLAKÉPÉN

*Urbach Zsuzsának születésnapja
alkalmából tisztelettel és szeretettel ajánlom*

Témaválasztásom szerény.¹ Dolgozatomban mindössze két adalékkal kívánok hozzájárulni Klaniczay Tibor és Klaniczay Gábor Árpád-házi Szent Margit (Klissza, Klis, Clissa, Dalmácia [HR], 1242. január 27. – Nyulak szigete [Szűz Mária sziget, Nagybaldogasszony szigete, Margitsziget], 1270. január 18.²) stigmatizációjának írott forrásaival és képzőművészeti ábrázolásaival foglalkozó kutatásaihoz.³

Margit szülei, IV. Béla király és Laszkarisz Mária tatárveszedelem idején tett fogadalmából lett négyévesen a veszprémi Szent Katalin-, majd 1252-ben a jelenleg nevét viselő szigeten Domonkos-rendi fráterek lelki gondozása alatt álló női kolostor lakója.⁴

A szent életűnek tartott királyleány kanonizálására már az 1270-ben bekövetkezett halálát követő évben megtette a család az első lépéseket, amit maga a szerzetesrend is kezdeményezett.⁵ A római egyház 1276-ban a boldogok sorába emelte őt, ám a szentté avatás a többszöri kísérlet ellenére 1943. november 19-ig nem valósult meg. Eddig csak a nyugalóhely nyert pápai búcsúengedélyt, és a domonkosoknak a renden belül sikerült engedélyeztetniük a kultusz szerényebb formáját.

A fenti körülmény természetesen meghatározta a képzőművészeti tiszteletet. Ennek Magyarországon mindössze két biztosan hazai készítésű emléke maradt fenn. Ezek egyike a margitszigeti Domonkos-rendi apácák Boldogságos Szűz Mária-konventjének pecsétje, amelynek egyetlen példányát 1282-ben kelt okmány őrzi.⁶ A királyleány felajánlását a Szent Szűznek és fiának, Jézus Krisztusnak a monostoralapítással foglalta egy kompozícióba a pecsétkép, amelyet stílusa és típusa alapján egy kevéssel 1280 előtt készült tipárium lenyomataként határoztunk meg.⁷ A másik emlék pedig, a feltehetően a nápolyi Anjouk művészei között

orientálódó megrendelőnek köszönhetően, Szent Margitnak Tino di Camaino, illetve a Nápoly környéki Campania szobrászatával kapcsolatot mutató síremléke az 1335 és 1340 közötti évekből. A magas, figurákból képzett oszlopokon nyugvó tumba domborművei az 1276-ra elkészült Marcellus-féle legendából meríthették témájukat. A fennmaradt figurális töredékek alig nyújtanak támpontot a program rekonstrukciójához. Mindössze egy oltár előtti felajánlás és egy halottsiratás-jelenet bontakozik ki a fragmentumokból.⁸ A típus és ikonográfia tekintetében nápolyi kapcsolatokat mutató síremlék létrejöttében Piast Erzsébet anyakirályné kezdeményező szerepe feltételezhető.⁹ Ráskai Lea 1510-ben elkészült magyar nyelvű Margit-legendája egy csoda megjelenítéséről is tudósít a síremlékekkel kapcsolatban.¹⁰

A fenti emlékekéhez hasonlóan a magyar királyi udvar és teológusokból álló szellemi környezete dolgozhatta ki annak az oltárterítőnek a programját, amelyet Erzsébet anyakirályné 1343-ban ajánlódokozott a római San Pietro-székesegyház főoltárának. A templomi kincstár 1361-ben összeállított inventáriumára szerint ezen Margit is helyet kapott az Árpád-ház szentjei között.¹¹ A képi környezet feltételezi, hogy őt ismerhessük fel Assisi ferences temploma alsó templomának kereszthajójában azon a falképen, amely Magyarországi Mária (V. István magyar király leánya és II. Anjou Károly nápolyi király felesége) kezdeményezésére a két Anjou-ház összefogásával készült Simone Martini munkájaként 1317–1320 körül.¹²

A magyar és részben nápolyi Anjou királyi udvarhoz kötődő emlékek felsorolása után említendő az esztergomi, egyetlen példányban ismert fametszet. Az íves-oszlopos fülkében álló nimbuszos

Margit a kis papírképen a dominikánák fekete-fehér habitusát viseli, jobbában tisztaságára utaló liliomot, baljában ájtatosságára célzó könyvet tartva. E semleges ismertetőjegyekhez képest egyértelműebben utal az ábrázoltra a jobb láb közelébe helyezett kettős keresztes címerpajzs, koronával a tetején. A fametszetet irodalma 1500 körüli dél-német vagy magyarországi munkának tartja.¹³ Ikonográfia és típus alapján kolostori környezetben vagy legalább szerzetesrendi megbízásból készülhetett a feltehetően magánáhitatot szolgáló lap. Talán nem tévedés megrendelőjeként a margitszigeti apácákra gondolnunk, hiszen korabeli pezsgő szellemi életüket és egykori rendtársuk iránti érdeklődésüket irodalmi alkotások őrzik. Metszetek, szentképek ismeretéről, birtoklásáról pedig az Érsekújvári Kódex passióképei vallanak.¹⁴

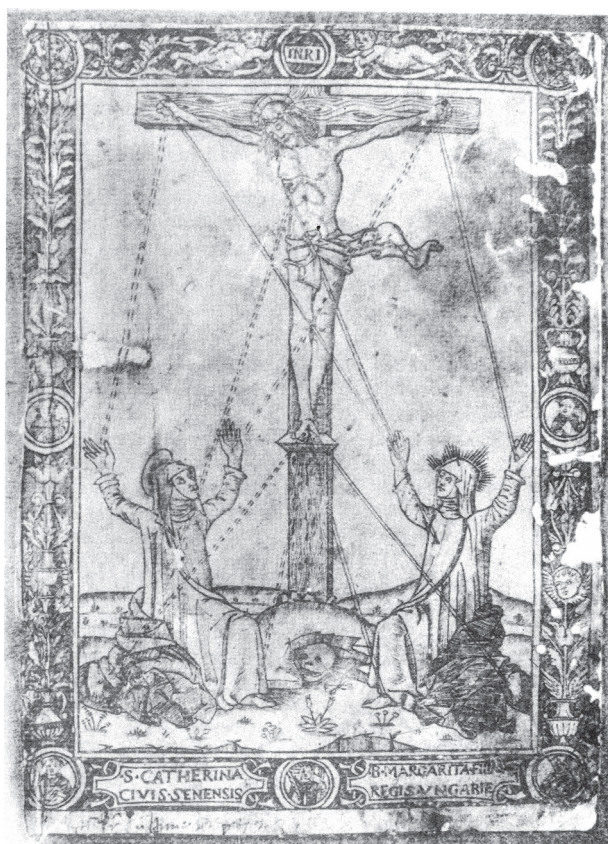
Szent Margit képzőművészeti kultuszának országhatáron kívüli relikviái – kevés kivétellel¹⁵ – Itáliában maradtak fenn. A következőkben ezekkel foglalkozom az eddigi, teljesnek sohasem tekinthető anyaggyűjtésekre támaszkodva.

A legkorábbi itáliai emlékek a második Szent Margit-síremlékekkel közel egyidősek, a bennünket érdeklő legkésőbbiek pedig 1500 körüliek. Az alaptípust a domonkos apácák öltözetét viselő, sugárkoszorús/fénykörös nimbuszal ábrázolt, liliomot, feszületet/keresztet, illetve könyvet – esetleg valamennyit – tartó, olykor koronás, néha felíratlalt is azonosított szent alkotja. Ebbe az alaptípust alkotó körbe tartozik egy bolognai ereklyetartó kis táblája a 14. század második feléből,¹⁶ a perugiai székesegyház szentélyének üvegablaka az 1411 körüli évekből,¹⁷ Giovanni Donato da Montorfano Golgota-freskója Milánóban, a domonkosok reprezentatív Santa Maria delle Grazie konventjének rektóriumában 1495–1497-ből,¹⁸ és ugyanitt egy 15. század végi freskó a Prédikátor-rend szentjeinek és boldoggá avatottjainak medaillonokba helyezett, felíratozott képmásaival,¹⁹ és végül a rend fő templomának, a bolognai San Domenico-bazilikának a Szent Domonkos-kápolnába vezető kerengőjének kopott falképén a 15. századból.²⁰ A felsoroltak mellett több, dominikánák és mantelláták öltözetét viselő, attribútumként keresztet vagy feszületet, könyvet vagy liliomot tartó szentet is ebbe a körbe sorol az irodalom, illetve magunk is illeszthetünk némi fenntartással ebbe a csoportba, amit most éppen csak érintünk.²¹

Itáliában a szent eddig ismertetett attribútumokkal jellemzett ábrázolása mellett megjelent az életszentség csúcsát jelentő csoda, a stigma és stigmatizáció imago-típusú, illetve narratív előadása is. Bánfi Florio hagyatékára, publikációira támaszkodva Klaniczay Tibor utolsó és Klaniczay

Gábor több publikációja az irodalmi források és a képzőművészeti ábrázolások segítségével elvezetett a képtípus megszületésének szellemi, rendi-egyházpolitikai motivációinak megismeréséhez.²²

Az impozáns kutatómunka eredményei szakmai körökben jól ismertek, ezért elegendő ezeknek rövid felidézése, témánk szempontjából. Tommaso da Siena, ismertebb nevén Caffarini (1350–1434) foglalkozott először komolyan Margit stigmáival. A teológus professzor, 1401-től a velencei mantelláták vicarius generalisa a velencei Santi Giovanni e Paolo-templom priorjaként 1409–1411 között, az 1380-ban elhunyt Sienai Szent Katalin szentté avatásának tudományos megalapozású előkészítése közben találkozott az Árpád-házi királyleánnyal. Szent Ferenc és Szent Domonkos rendje már korábban is szívesen és hatásosan rivalizált egymással képek segítségével.²³ A dominikánusok most Capuai Rajmund legendája alapján a Krisztus kezétől a testbe ütött fájó, de láthatatlan sebeket elnyerő Sienai Katalinban²⁴ kívántak Krisztushoz a kinszenvedés jegyeinek segítségével eljutó, tehát vele fizikailag is azonosuló Assisi Szent Ferencsel – mint „Altera Christus”-szal – párhuzamba állítható szentet birtokolni. Azt igyekeztek példázni, hogy Szent Ferenc kiváltsága nem egyedi, hanem megismétlődhet, sőt már Krisztus női követői is részesültek benne. Tommaso Caffarini Sienai Katalin szentté avatása érdekében ehhez mintaképeket keresett az ábrázolások és az írott források körében. A franciskánus Szent Ferencén kívül a dominikánus Strassburgi Valter és Magyarországi Margit stigmatizációjáról voltak ismeretei. Szent Margitnak ilyen típusú ábrázolásaival Toszkánában és Lombardiában maga is találkozott. Antonio da Bitonto, a nápolyi ferencesek provinciálisa információi szerint Apuliában „... in omnibus conventibus Est depicta una monialis ordinis Predicatorum, sub nomine dicte beate Margarite de Ungaria dicti ordinis, cum quinque stigmatibus et uno lilio in quolibet stigmatē...”²⁵ A Caffarini fellépését megelőző korszak stigmás Árpád-házi Szent Margit-ábrázolásainak Itáliában írott forrása is volt. Mégpedig az előbb – esetleg a domonkosok érdekeiből fakadóan – neki, majd Marguerite de Poretének tulajdonított, érdemben először Banfi Florio,²⁶ majd Klaniczay Tibor,²⁷ újabban Falvy Dávid által vizsgált, 1300 körüli Specchio delle anime semplici című misztikus írás, melynek függeléke szólt Margit stigmáiról is.²⁸ A leírás néhány szöveghelye – „... in uno suo horatorio in orazione dinanzi al crocefisso con molto effusione di lagrime, incontenente fu rapta dallo Spirito Santo, et fu levata da terra ... una sua compagna ... il mantello insanguinato, et le sue mani e i piedi ...” inspirálhatta a stigmás áb-

1. Ismeretlen mester: Feszület Sienai Szent Katalinnal és Árpád-házi Szent Margittal. Papír, metszet, 15,6 × 11,3 cm. Milánó, Castello Sforzesco

rázolást.²⁹ E szöveg mellett különböző legendavariánsok is előmozdíthatták Margit és más kanonizált magyarországi domonkosok itáliai ábrázolásait,³⁰ köztük Margit stigmás imagóit. Ilyen forrásoknak az ismeretében készülhetett a Domonkos Képmások Mesterének a firenzei Santa Maria Novella-templom sekrestyéjében látható oltárképe 1342 körül, amely Margitot a név, a korona és glóbusz, valamint liliom mellett stigmákkal is kiemeli a Prédikátor-rend szentjei közül.³¹ Ebben a körbe illeszkedik a trevisói San Niccolò-templom Tommaso da Modena műhelyéhez kötött 1370 körüli falképe. A statikus, alakos ábrázolás ezúttal angyali koronázással kiegészülve képez átmenetet az imago-típusú és a narratív megjelenítés között. Eddig több képen láttuk Margit megvetett s ezért földre helyezett e világi koronáját, amely helyett ezúttal az angyaloktól tartott mennyei koronát választotta. A falkép magyarázó feliratokban bővelkedik. Az egyik „BEATA MARGARETA REGINA VNGARIE ORDINIS FRATRVM PREDICATORVM” titulussal jelzi az ábrázoltat. A másik Pál apostolnak a Galatabeliékhöz írt leveléből vett részlettel – „EGO ENIM STIGMATA XISTI IN CORPORE MEO PORTO” (6,17) – a krisztusi kínszenvedés testi jegyeinek föl-

di halandó általi hordozásának mentális vagy/és szomatikus lehetőségét igazolja újszövetségi példával, a harmadik a donátor nevét örökíti meg.³²

Mint említettük, Caffarininek előképre volt szüksége Katalin 1375-ben elnyert stigmáinak elfogadtatásához. A stigmatizáltként ismert, távoli születésű, de korban közeli, előkelő származású Margit méltán keltette fel a Katalin kanonizálása körül serénykedő domonkos tudósok figyelmét. Capuai Rajmund, a Szent Katalin nagyobb legendáját összeállító generalis például már 1382-ben a budai nagykáptalan alkalmából érdeklődött Margit felől.³³ 1409-ben pedig Caffarini kérdésére Gergely budai prior a válaszleveléhez mellékelte két életrajzzal győzi meg arról a kardinálist, hogy nem Margit, hanem az ő Ilona nevű veszprémi „magistrája” – mégpedig éppen Szent Ferenc napján – részesült Krisztus szent sebeiben.³⁴ Ennek hatására lemondott az egyfelől képekről, másfelől a *Specchió*ból és az általa említett, de ma ismeretlen – feltehetően a legkorábbi itáliai, a velencei San Domenico in Castello-konventben talált és saját rendháza számára lemásoltatott, stigmatizációról hírt adó, napjainkban ismeretlen pisai kéziratban olvasott csodáról.³⁵ Gondoskodott a téma háttérbe szorításáról, és legalább saját velencei kolostorában, a Santi Giovanni e Paolóban eltüntette Szent Margit stigmás képét.³⁶ Katalin kanonizálásához gyűjtött anyagát az irodalomban *Libellus* vagy *Supplemento* formában idézett művében foglalta össze 1402 és 1417 között. Ebben egy önálló fejezetet szentelt rendje Katalint megelőzően jelekben részesült szentjeinek.³⁷ A kéziratnak két Caffarini scriptoriumában készült és Cristoforo da Cortese rajzaival illusztrált példánya ismert, a sienai az 1418 körüli évekből és a bolognai a 15. század első negyedéből.³⁸ A két illusztrált példányban fennmaradt munka Katalin és több rendtársa életét – a korszerű legendaalkotáshoz igazodó szöveget követve – az időrend helyett a szentség felé vezető stációk mentén tárgyalja.³⁹ Ez Szent Katalin élettörténetében érvényesül leginkább. A képsor a szöveg „vizuális analógiáját” nyújtja.⁴⁰ A mű *Tractatus de stigmatibus* című fejezete⁴¹ példákkal és indokkal fejtegeti, hogy miért érdemesülhetnek nők is Krisztus sebeiben. A szerző Margittal is foglalkozik, de stigmatizációját visszafogottan kezeli. A sienai kódexben Margit osztályrésze a megkorbácsolás,⁴² viszont Magyarországi Boldog Ilona a stigmákat elnyerő szentek között szerepel.⁴³ Az értesülés hatására Margit stigmás ábrázolásai egy időre háttérbe szorulnak. Ritka kivétel a Beato Angelico kezét dicsérő Pala di Fiesole predellája 1424–1425 tájáról, melynek bal oldali sora élén ő térdel, magasra emelt karokkal, tenyerein arany sugarakkal. Mögötte Magyarországi Boldog Ilona következik,

vele szemben pedig Sienai Szent Katalin térdel.⁴⁴ A két utóbbi nem viseli Krisztus sebeit.⁴⁵

1461. június 29-én elérkezik a nagy nap: II. Pius pápa a szentek sorába emeli Katalint. A rendkívüli esemény újabb impulzust ad a stigmatizáció képzőművészeti kultuszának. 1472-ben a ferences IV. Sixtus pápa újra tiltás alá helyezi a stigmás dominikánák ábrázolását. De sem a pápai tiltás, sem a Margit stigmatizációjának elvetése Caffarini részéről nem tudja azokat visszaszorítani.⁴⁶ Sőt, az 1490-es évek derekától sorra tűnnek fel Itáliában a testükön vagy testükben stigmákat hordozó dominikánák. A példakép természetesen Sienai Szent Katalin, akinek kérésére jelennek meg 1496-ban a vérző jegyek Lucia Brocadelli da Narni testén. Lucia hihetetlen népszerűségnek örvend és nem csak a renden belül vagy a városi polgárság körében, hanem az ő – még élő személy – esetében VI. Sándor pápa elismeri a stigmát.⁴⁷ I. Ercole d’Este igyekszik őt Ferrarába csábítani. Nem meglepő, hogy a 15–16. század fordulóján megsokasodnak a Szent Katalin extázisával, stigmatizációjával foglalkozó ábrázolások.⁴⁸ Ez a Margit-kultusz és ikonográfia szempontjából is kedvező fordulatot hoz. Klaniczay Tibor joggal feltételezi, hogy az élő, kortárs Lucia da Narni – amúgy rövid ideig látható – sebeinek elfogadtatása ismét régebbi példát igényelt. A bolognai Domonkos-rendi tudós, Girolamo Albertucci de Borselli (1432–1497)⁴⁹ Caffarini nyomdokain haladva jutott el Margithoz, de az aktuális cél érdekében bevonta szövegébe a nagy előd által kihagyott, stigmatizációra utaló szöveghelyeket.

Árpád-házi Szent Margit stigmatizációját egyre változatosabb kompozíciók adják elő. Az imago-típust két emlék képviseli. Az egyik Szent Margit Città di Castellói Boldog Margit és Montepulciánói Szent Ágnes között áll. Keresztet, könyvet és lilomot tart, lába mellett a királyi származásra utaló és elutasított földi korona. Kis arany sugarakkal jelzett stigmái jól érvényesülnek. Újdonság és az *imago*t az elbeszélő ábrázolás, a *historia* felé vezet a szent balján lebegő, felé hajló feszület, mely a stigmatizációt hivatott megidézni. A Ludovico d’Angelo kezéhez kötött, 1495-re datált táblakép nyilván nem mellékes célja a Margit mellett álló szentek promotálása.⁵⁰ A másik mű Juan de Borgoña nevéhez fűződik (2. kép). A burgundi születésű művész egy hosszabb itáliai tanulmányutat tett, és talán ennek lenyomata a már Spanyolországban készült táblaképe.⁵¹ Ezen Sienai Szent Katalin jobbán Veronai Péter mártír, balján pedig Árpád-házi Szent Margit áll, előttük Mária Magdolna térdel. Az attribútumok gazdagságából következő sokféle értelmezési lehetőség kibontása nem lehet jelen dolgozatom célja. Beérem tehát Margit fején viselt koronájának

és sebeinek említésével, melyekből lilomok bontakoznak ki, feltehetően összefüggésben Magyarországi Boldog Ilona Gergely prior által Caffarininek küldött életrajzával, amit Caffarini megbízásából három példányban lemásoltak a velencei Santi Giovanni e Paolo-kolostorban. A *Libellus*-szal közel egy időben, sőt még a 16. században is foglalkoztak itáliai auktorok a Magyarországon Margit kultusza miatt elhalványult beginával.⁵²

Az időrendben legkorábbi, Szent Margit stigmatizációjának szentelt emlék a perugiai San Domenico-templom falképe 1368-ból.⁵³ A jelenet háttére tájképi, Margit a templommal szembefordulva apácaöltözetben térdel, lábai előtt a koronája, és felémelt karokkal adja át magát a látomásnak. A templomkapuban rendtársak szemlélődnek, a templom fölött lebegő Krisztus-szeráf Margit felé dől. Meggyőző irodalma szerint a kompozíciót Giotto Assisi-beli, Szent Ferenc stigmatizációját ábrázoló képe formálta. Az eltérést a redukáltabb háttér és a Krisztus testéből áradó, sebeket ütő sugarak hiánya biztosítja.⁵⁴ Tehát ez a kompozíció inkább Krisztus-vízió, a szellemi, mintsem a teljes, fizikait is magában foglaló azonosulás kifejezése.

Gazdagabb tájképi környezetével és a szeráfból kiáramló, fájdalmas sebeket okozó sugarak megfestésével szorosabban követi a giottói modellt a Città di Castellóban dolgozó festő a 15. század derekán.⁵⁵ Pier Francesco Fiorentino a San Gimignano-i San Agostino-templom oltárának (1494) predelláján a stigmatizáció tekintetében az előbbi képet követi, például megmaradva a szeráfnál, akit azonban most sugárnyaláb köt össze a szenttel, és egy kőfal segítségével zártabbá-intimebbé varázsolva korszerűsíti a tájképi környezetet. Ahogy eddig több kompozíción megfigyelhettük, Szent Katalin elhelyezése itt is párhuzamos Margitéval. Építészeti környezetük is hasonló, de a tiltott sebek nem láthatók Siena szentjén. Mintha Margit feladata lenne utalni ezekre.⁵⁶ Újszerűen jelenik meg Szent Margit stigmatizációja egy 15. század első felében készült bresciai mestertől származó falképen.⁵⁷ Az esemény színhelye itt már templombelső, ahol egy oltár fölött a feszület lebeg a képen. A sugárnyaláb és a seb is része a csonka kompozíciónak. A változtatásoknak köszönhetően az új helyszín szakrális tér, Krisztus pedig magasabb rendű a rá utaló szeráfnál. E kép formáját Sienai Szent Katalin vonatkozásában a *Libellus* festője dolgozta ki legkésőbb 1418-ban.⁵⁸

A Krisztustól nyert sebeknek szentelt képek szinte uralják Szent Margit életének itáliai ikonográfiáját, hiszen legendájának egyéb eseményei ritkán érdemesültek bemutatásra. Azaz a „történet” legjelentősebb motívuma mellett a szentséghez kevésbé közelítő események elsikkadtak. Mégis, három

2. Juan de Borgoña: Szent Mária Magdolna, Veronai Péter mártír, Sienai Szent Katalin és Árpád-házi Szent Margit.
Fa, olaj, 156 × 107 cm. Madrid, Museo Nacional de Prado

olyan emlékről adhatunk számot, amelyek más mozzanatot emelnek ki a szent életéből. Időrendileg első az 1368-as évszámot viselő perugiai falkép. A stigmatizáció jelenete alatt Szent Margit halála és lelkének mennybevitelére látható. Margit rendtársaitól és csodás gyógyulásra váró betegektől körülvevett halálos ágyán fekszik, a felső képre is jellemző fehér köpenyében; az égbolton angyalok koszorújában Margit fiatal dominikánaként ábrázolt lelke emeltetik a magasba.⁵⁹ Következő emlékünknél a *Libellus*, mely Margiton kívül több domonkos szent szentséghez vezető útjának fontos állomásaként jelöli meg az önostorozást vagy ostoroztatást. Margit esetében ez a jelenet a legendából is következik.⁶⁰ Az utolsó jelenet a Garinus-legendabeli áldozást mutatja be, amikor maga Krisztus részesíti Margitot a szent ostyában.⁶¹ Margit stigmáit viseli, és két angyal koronázza a spoletói San Domenico falképén.⁶² A 15. század második felébe helyezett kompozíció előképe a *Libellus* sienai példányának Katalin iniciáléba helyezett szent áldozása mellett a Szent életének Giovanni di Paolo által 1461 körül megfogalmazott jelenete lehet.⁶³

Árpád-házi Szent Margit Itáliában eddig fellett imágóit és történetét áttekintve rátérnék fő témámra. Ahogy az Klaniczay Gábor ismertetett kutatásaiból kiderült, Szent Margit itáliai képzőművészeti kultusza jórészt Sienai Szent Katalin tiszteletének formálódásával összefüggésben egy – a stigmatizációra vonatkozó – félreértésre épült. Szent Margit stigmatizációja példaként, igazolás-ként szolgált Szent Katalinéhoz. Ebből fakadóan a két dominikána több ábrázoláson jelenik meg egymás közelében, stigmatizációábrázolásuk pedig lépésről lépésre alakul, közelít egymáshoz. Kezdetben tájban szeráftól nyerik a sebeket, majd templombelsőben lebegő feszületből áradnak a stigmákban végződő sugarak. Az egymásra vonatkoztató motívumok és kompozíciók egyre határozottabban kötik össze a két szent ikonográfiáját. Az alábbiakban bemutatásra kerülő képen nyeri el az egymásra vonatkoztatás a legkiérleltebb formát.

Arthur Hind 1938-ban közölt egy ikonográfiai szempontból eddig kiaknázatlan, Szent Katalin és Boldog Margit stigmatizációját ábrázoló képet a milánói Castello Sforzesco grafikai gyűjteményéből (1. kép).⁶⁴ A kompozíció lényegében egy átköltött Kálvária-ábrázolás. Ezt a képzetet kelti a köves, apró növényecsomókkal tarkított talajszávon álló feszület, alatta a koponya, fölötté az INRI-feliratos titulus, és nem utolsó sorban a szentek kétoldalt szimmetrikusan elhelyezett térdelő alakjai. A szimmetriát az egyező testtartások mellett a Krisztus sebéből a szentekre irányuló sugarak is hangsúlyozzák. A felsorolt képi elemek hatásosan érzékeltetik, hogy nem egy szeráf vagy látomásszerűen lebegő

kép, illetve oltár fölötti feszület, hanem maga a Golgota keresztnél függő Krisztus a sebek forrása. Az új típusú kompozíció tehát új minőséghez is vezetett. A két női szent típusa ikonográfiájukban rögzült formulát követ. A dominikánák öltözetében térdelnek, felemelt karjuk a jól látható sebek elnyeréséhez vezető extázist idézi. De megmutatkoznak az egyezések melletti eltérések is. Ilyen a nimbuszok különbözősége. Katalin a szentet megillető kör alakú, míg a boldogként tisztelt Margité sugaras. A Krisztusból előbbihez vezető vonalak szaggatottak, az utóbbi testébe fúródók folyamatosan vezetettek. Fontos szempont lehetett a két szent kompozíción belüli elhelyezése. A státusbeli különbségek bemutatásának végére kíváncsiak a keretsáv feliratai. A két szent alá helyezett tábla egyikén „S[anta]·CATHERINA/CIVIS-SENENSIS”, másikon „B[eata] MARGARITA-FILIA/REGIS-VNGARIE” olvasható. Elhelyezésüknél fogva ezek a táblák szövegesen hangsúlyozzák az ábrázolás gondolati magvát, a stigmákat adó és az azokat elnyerők közötti testi-lelki azonosulást, egybeolvadást. A feliratok további specialitása a *civis* és *regis* szülőtől való származás jelzése, amiben egyfelől a koldulórendi szentség itáliai polgári, illetve közép-európai arisztokratikus szemlélete,⁶⁵ valamint az itáliai humanizmus és reneszánsz társadalmi-művészi öntudata villan fel. Szent Katalin nem csak a Prédikátor-rend, hanem Siena város polgárainak is tekintélyes patrónája. A kép széles keretének hét medaillonját domonkos szentek mellképei töltik ki.⁶⁶ Közöttük vázából szimmetrikusan elrendezett levelek, szárnyakkal körülvett puttófejek láthatók. A felső lappszélén puttópár tartotta medaillonba foglalt titulus magasztalja fel Krisztust.

Kik lehettek a jól kiértelt programmal rendelkező, rendkívüli gonddal szerkesztett kompozíció programadói, megrendelői? Ezt a kérdést jelenlegi történelmi ismereteink birtokában nehéz megválaszolni. A lapot stílusa, motívumkincse leginkább Milánóhoz köti. Szakirodalma a lappszél ornamentikájában az elsősorban könyvfestőként ismert, de metszetkészítőként is számon tartott lombard, Milanóban a Sforza óraskönyvvel (Bona Sforza, Galeazzo Maria Sforza özvegye számára) nevet szerző Giovanni Pietro da Birago (1466–1513) stílusát véli felismerni.⁶⁷ A Sforza-udvar szolgálatában álló mester kódexei és a metszetlap között nem könnyű a lombard festészet alapvonásain túlmutató közös stílusjegyeket, motívumokat felismerni. Lényegében ez vonatkozik egy az 1500 tájára datált londoni metszetsorozat és a Castello Sforzesco lapja közötti kapcsolatra is. Talán a virágfejek, a finoman visszahajló, szaggatott szélű félpalmetták mellett az akantuszokból kibontakozó és a puttókat

körülfonó szalagot idéző ágak tekinthetők egymással összevethetőeknek. A lapszéli ornamentika és a szárnyas puttófejek figyelembevételével tágabb lombard-venetói körbe illeszthetőség miatti kétségeinket fenntartva megkockáztatjuk, hogy a lap és a Sforzáknak dolgozó Birago között összefüggés kereshető. A lap közepes kvalitása alapján nem lehet Birago munkája, esetleg a környezetében dolgozó rajzoló vette át formakincsét, motívumait.

Kérdés, hogy kinek a megbízásából készülhetett a metszet. Egyfelől számításba vehetők Milánó 15. századi urai. A század első felében hatalmon levő Viscontik keresték őseit az Árpádokban. A század közepe táján Francesco Sforza Bianca Maria Visconti kezét elnyerve lesz Milánó ura. A Sforzák többféleképpen ápolják a Visconti ősök emlékét, pl. nevükben őrzik Bianca Maria apjának (Filippo Maria) nevét. Gian Galeazzo Maria Sforza (1476–1494) idejében pedig ez a kapcsolat a budai királyi udvarral élénk összeköttetések, házassági tervek miatt különös aktualitással bír. A Sforzáktól egy az Estékehez hasonló törekvés sem lehetett idegen: szent szerzése a család számára. A domonkosok kezdeményezésére 13. századi templomuk, a Viscontik kápolnáját

is magában foglaló San Eustorgio helyett 1462-ben I. Francesco Sforza közreműködésével hozzáfognak új templomuk, a Santa Maria delle Grazie felépítéséhez. A kolostor 1469–92 készül el. A családi mauzóleumnak szánt templom felépítéséről Ludovico il Moro (Milánó hercege 1480–1499) gondoskodik. Az alig néhány évet igénylő építkezés 1492-ben veszi kezdetét. Térjünk vissza az Árpád-házi Szent Margit itáliai ábrázolásaival kapcsolatban megfogalmazottakra: a refektórium medaillonjaira és Donato da Montorfano Golgota freskójára. Ezek ismeretében második lehetőségként nem kizárt a tárgyalt lap és a domonkos kolostor közötti összefüggés sem. Sőt, lapunk megszülethetett a Sforzák és a Santa Maria delle Grazie frátereknek közös szándéka, programadása segítségével is. Szent Margit iránti érdeklődésük tárgyi bizonyítéka Borselli munkája és a kolostorban készült Margit-legenda Taeggio tollából.⁶⁸

Az eddigi kutatások és a jelen áttekintés talán bizonyították, milyen hosszú és kanyargós utat tett meg a csak igen későn kanonizált Árpád-házi Szent Margit leginkább ábrázolásain mérhető kultusza az 1340-es évektől a 16. század elejéig, az elfogadástól az elutasításig és vissza.

JEGYZETEK

1 Dolgozatom a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténeti Tanszékének Budapesten, 2012. május 3–4. között rendezett konferenciáján elhangzott előadásom szövegén alapul. Köszönöm a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztálya és Könyvtára munkatársainak tanulmányom elkészítéséhez nyújtott szíves segítségét.

2 A szakirodalomban a szent halála éveként 1270 vagy 1271 szerepel. A kérdéshez l. *Dümmerth Dezső*: Árpád-házi Szent Margit halála éve és a legendák. Irodalomtörténeti Közlemények LXXXVI. 1972, 617–620.

3 A munkám kiindulópontját jelentő művek: *Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor*: Szent Margit legendái és stigmái. Budapest 1994. (Az alábbiakban az Előszó kivételével Klaniczay Tibor textusára hivatkozom, kivételt a jegyzetek jelentenek, melyeket Klaniczay Gábor készített. Így a továbbiakban nem kell jelezni, hogy a szerzőpáros melyik auktorát hasznosítom munkámban.) *Klaniczay Gábor*: Képek és legendák Árpád-házi Szent Margit stigmatizációjáról. In: *Cséfalvay Pál, Kontsek Ildikó* szerk.: Magyar szentek tisztelete és ereklyéi. Kiállítás a Keresztény Múzeumban. 2000. június 17. – október 1. Katalógus. Esztergom 2000 (a továbbiakban: *Klaniczay* i. m. 2000b), 36–54; *Gábor Klaniczay*: Le stigmati di Santa Margherita d'Ungheria: Immagini e testi. In: *Iconographica. Rivista di iconografia medievale e moderna* I. 2002, 16–31 (a tanulmányt Klaniczay Gábornak köszönhetően olvashattam); *Uő*: On the Stigmatization of Saint Margaret of Hungary. In: *Miri Rubin* ed.: *Medieval Christianity in Practice*. Princeton and Oxford 2009, 274–284. Az írott forrásokra és a témához használt feldolgozásokra a megfelelő helyen fogok hivatkozni. A szentet ábrázoló magyarországi és

európai művészeti emlékek feldolgozása a kanonizáció körül vett lendületet. A korszak legjelentősebb publikációi: *Gábrriel Asztrik*: Magyarországi Szent Margit. Budapest 1944; *Jajczay János*: Árpád-házi Boldog Margit a művészetben. Budapest 1943; *Giovanni Jajczay*: L'iconografia di Sancta Margherita d'Ungheria con particolare riguardo all'arte italiana. Budapest 1944 (Klny. Corvina); *Jajczay János*: Magyarországi Szent Margit Assisiban. Szépművészet III. 1944, 109–112; *Ybl Ervin*: Szent Margit képe az egykori berni dominikánus templomban. Szépművészet 1944, 113–114; Az itáliai emlékek összegyűjtése *Florio Banfi* érdeme, aki 1942-ben tette közzé *Ricordi ungheresi in Italia* című kötetét (Annuario 1941, Roma 1942). A mű bővített, kiegészített kiadásai: *Florio Banfi*: *Ricordi ungheresi in Italia* (Annuario, Studi e documenti italo-ungheresi). Kiegészítette és javította *Péter Sárközy*. Roma–Szeged 2005; Itáliai magyar emlékek. Az eredeti forrásmunka szerzője *Florio Banfi*. A kiegészítéseket és javításokat szerk.: *Sárközy Péter*. Fordította és a magyar változat szerkesztésében közreműködött: *Kovács Zsuzsa*. Fotók, képaláírások, képszerk.: *Horváth Zoltán György*. Budapest 2007. A téma legfontosabb ikonográfiai kézikönyvei: *George Kaftal*: *Iconography of the Saints in Central and South Italian Schools of Painting*. Florence 1965; *George Kaftal*: *Iconography of the Saints in the Painting of North West Italy*. Florence 1985; *George Kaftal – Fabio Bisogni*: *Iconography of the Saints in Tuscan Painting*. Florence 1952; *Marguerite de Hongrie*, in: *Louis Réau*: *Iconographie de l'art chrétien. Iconographie des saints* G–O. vol. 3.2. Paris 1958, 883; *Edith Pásztor*: *Margherita d'Ungheria*. In: *Bibliotheca sanctorum*. VIII. Roma 1967, cols 796–801; *Z. Szilárdfy*:

Margareta (Margit) von Ungarn. In: Engelbert Kirschbaum et al. Hrsg.: Lexikon der christlichen Ikonographie. Bd. 7. Rom–Freiburg–Basel–Wien 1974, cols 506–507.

4 *Érszegi Géza*: Boldog Ilona miniatúrája (Egy sienai kódex tanúsága). *Ars Hungarica* XXXIX. 2013/1–2, 37.

5 Összefoglalóan: *Pásztor* i. m. 1967, cols. 797–799.

6 Erzsébet királyné oklevelén: MOL DL 1130. Collectio Diplomatica Hungarica. In: A Középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL 1130) 2009. Másolatai: Budapesti Történeti Múzeum, No 64., 106., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet, Pecsétmásolat Gyűjtemény, No 34. L. *Takács Imre*: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. Budapest 1992, 73, 32. sz.

7 *Wehli Tünde*: „A szülei adták ötlet az Istennek és asz-szonyunk, Szűz Máriának örökké való szolgálatára...” A margitszigeti dominikánák konventi pecsétje. In: Füzes Ádám és Legeza Sándor szerk.: *Memorie tradere*. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára. Budapest 2006, 626–630.

8 *Klaniczay* i. m. 1994, 30; *Lővei Pál*: Árpád-házi Szent Margit második síremlékének töredékei. In: Mikó Árpád – Takács Imre szerk.: *Pannonia Regia*. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994, 260–261, IV-25. sz.; *Lővei Pál*: Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria: Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához. Akadémiai Doktori Értekezés. Budapest 2009, 153–154. L. real-d.mtak.hu/381/1/Lovei_Pal1.pdf (letöltés 2013. VII. 27.).

9 *Klaniczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest 2000, 268.

10 „...gyermek/nek feltamadasarol valo choda/tetele zent margýt/azzonnak koporsoőyan · kýt faragta/nak feőyer maruan kevbev”. (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNy 3, fol. 81r, 14–19. sor.) In: Szent Margit élete 1510. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Az átiratot és a jegyzeteket készítette *Dömötör Adrienne* és *Pólya Katalin Farkas Vilmos* irányításával. A bevezetést írta *†P. Balázs János*. Budapest 1990 (Régi Magyar Kódexek 10.), 297.

11 „Item unum dossale pro dicto (maiori) altari de syndone violato, ornatum de novem ymaginibus ... sancta Margarita filia regis Ungarie”, közli: *Karácsonyi János*: Nagy Lajos anyja Rómában. *Katholikus Szemle* VIII. 1893, 50; *Klaniczay* i. m. 1994, 30.

12 Toulouse-i Szent Lajos, Szent Erzsébet és Szent Imre herceg között: *Gábel* i. m. 1943, 34; *Jajczay* i. m. 1944, 11; *Prokopp Mária*: Simone Martini: A Szt. Erzsébet-kápolna falképei az assisi Szt. Ferenc-bazilika alsó templomában. *Ars Hungarica* XXV. 1997/1–2. 47; N. b. számomra problematikus az előkelő királyi öltözet a Szent Margitnak tekintett személy esetében, míg Szent Erzsébet apácahoz illő és élettörténetébe illeszthető attribútummal ábrázolt a falképen. Újabban merült fel, hogy Assisivel körülbelül egy időben és hasonló ikonográfiai kontextusban látható Margit álló, velumot viselő alakja a lónyai református templomban: *Szakács Béla Zsolt*: Ikonográfia és időrend: falképek az Árpád- és Anjou-kor határán. *Ars Hungarica* XXXIX. 2013/1–2. 206 és 3. kép.

13 *Genthon István*: Esztergom műemlékei 1. rész. Múzeumok, kincstárak, könyvtárak. (Gerevich Tibor szerk.: Magyarország műemléki topográfiája. I. kötet 1. rész) Budapest 1948, 161.

14 Két 1510 körüli kódexben: Szent Margit élete (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, MNy 3) és Példák Könyve (Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Cod. Hung. 3), 1517-ből: Domonkos-kódex (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, MNy 6), az 1514–1519 közötti évekből: Cornides-kódex (Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 4) az 1529–1531 közötti évekből: Érsekújvári Kódex (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára, K 45) 1529–1531 között; *Wehli Tünde*: Az Érsekújvári Kódex illusztrációi: könyvfestés a margitszigeti dominikánák kolostorában 1530 körül. In: *Madas Edit* szerk.: „Látjátok feleim...” magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Budapest 2009, 159–170 (képekkel).

15 Szent Domonkos rendjének családfája, melyen Szent Margit könyvet és liliomot tart, lábánál országcímer, rajta korona: Domonkos-rend családfája, egy 1473-as feliratot viselő német metszet (London, British Library), l. *Klaniczay* i. m. 1994, L. tábla. Hasonlóképpen címerrel és nevét tartalmazó írásszalaggal az ún. Nelkenmeister falképen 1495-ből (Bern, egykori dominikánus-templom), l. *Gábel* i. m. 1943, 12; *Ybl* i. m. 1944, 113–114; Margit három domonkos szent társaságában, szerzetesi ruhában, sugárnimbuszos, felemelt kezekkel, lábánál korona. 15. század végi szószék, Dubrovnik (Raguza, Ragusa, [HR]), Szent Domonkos-templom: *Gábel* i. m. 1943, 34; l. még: www.flickr.com/photos/paullew/1413929525 (letöltve 2013. VII. 27.). Szent Margit ábrázolásának fő típusait kronológiai rendbe állítva újra számba veszi: *Klaniczay* i. m. 2000b, 37–43.

16 Szent Margit koronával, könyvet tart (Lisbon, Museu Nacional de Arte Antiga), l. *Klaniczay* i. m. 1994, 29, VI. tábla.

17 A bazilika Szent Domonkos rendjének apoteózisát megjelenítő ablakainak egyes tábláit Fra Bartolomeo di Pietro és Mariotto di Nardo szignálták. Margit nimbuszos dominikána, kezében keresztet és könyvet tart, koronája a lába alatt látható (?) vagy angyal hozza (?), l. *Jajczay* i. m. 1944, 15; *Szilárdfy* i. m. 1974, col. 506; www.youtube.com/watch?v=PiPsuNKGr50 (letöltve 2013. VII. 16.).

18 A szent írásszalaggal ellátott keresztet tart, azonosítását a könyvén fekvő korona biztosítja: *Banfi* i. m. 1942, 132; *Kaftal* i. m. 1985, cols. 463–464, No 155; *Klaniczay* i. m. 1994, XII–XIII. tábla; *Banfi–Horváth–Kovács–Sárközy* i. m. 2007, 207; továbbá: [It.wikipedia.org/wiki/File:Montorfano,_crocefissione,_1497,_con_interventi_di_leonardo_nei_ritratti_dei_duchi.jpg](http://it.wikipedia.org/wiki/File:Montorfano,_crocefissione,_1497,_con_interventi_di_leonardo_nei_ritratti_dei_duchi.jpg) (letöltve 2013. VII. 13.).

19 Szent Margit felirata: „BEATA MARGARITA FILIA REGIS VNGARIE”. *Banfi* i. m. 1942, 131–132; *Gábel* i. m. 1943, 34; *Jajczay* i. m. 1944, 15; *Szilárdfy* i. m. 1974, col. 506; *Banfi–Horváth–Kovács–Sárközy* i. m. 2007, 207. Legújabb attribúció: Giovanni Donato Montorfano, in: *Dizionario Biografico – Treccani* Internet, www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-donato-montorfano (letöltve 2013. VII. 15.).

20 Madonna szentekkel, köztük jobboldalt Katalin, balra Margit, feje körül sugarak, részben kopott, azonosító felirattal: „... (M)argh(erita) ... (1)270”. L. *Banfi* i. m. 1942, 126–127; *Szilárdfy* i. m. 1974, col. 507.

21 Ezeket az ábrázolásokat egyfelől azért kívánatos óvatosan kezelnünk, mert öltöztetük és attribútumaik megillették Sienai Szent Katalint, Boldog Firenzei Johannát, Orvietói Johannát, Città di Castellói Margitot és Orvietói Daniellát, ahogy Andrea di Bartolo 1393–94 között készült tábláján látjuk (Murano, Museo Vetrario). Másfelől azért, mert történelmi magyarázat, tágabb képi összefüggés sem indokolja idesorolásukat, például az Anjou vonatkozású emlékekkel szemben. Szerintünk a következő emlékek illeszthetők ebbe a körbe: 1. Szent Margit(?) feszület, könyv és rózsafüzér (aminek használatát a domonkosok szorgalmazták), kör alakú glória. Maestro delle Immagini domenicane, Madonna négy szenttel (részlet), 14. század első fele, (Firenze, Galleria dell'Accademia di Belle Arti. L. *Giorgio Bonsani*: Die Galleria della Accademia. Rundgang und vollständiger Katalog. Firenze 1987, 60–61); *Klaniczay* i. m. 1994, XLVII. tábla; 2. Hét imádkozó szent, köztük a bal tábla középső alakja – Katalin – (könyvet és szívet[?] tart) mögötte a stigmatizációra (extázisra?) utalva felemelt karokkal ábrázolt nimbuszos apáca Margittal(?) azonosítható. Bartolo di Fredi 1367-ben készült triptichonjának predellarészlete (Virginia, University of Virginia Art Museum The Fralin Museum of Art. A csonka oltár további darabjai: Siena, Pinacoteca Nazionale, Altenburg, Lindenau-Museum). L. www.virginia.edu/artmuseum/collection/highlights-of-the-collection/european/bartolo-di-fredi (letöltve 2013. VII. 13.); 3. Utolsó ítélet, az Egyház/Domonkos-rend diadala, Margit a kupola fölött, balra. Andrea di Bonaiuto, 1368. Firenze, Santa Maria Novella, Spanyol-kápolna. L. *Banfi* i. m. 1942, 94. képe: www.museumsinflorence.com/musei/santa_maria_novella-cloist.html# (letöltve 2013. VII. 13.). 4. tábla Santa Margherita és San Grato ábrázolásával, Stella Fermo (da Caravaggio, műk: 1510-től). Arcadja aukciója: Velence, Finarte, 2005. június 12., 55. tétel, képpel: www.arcadja.com/auctions/en/da/_stella_fermo_caravaggio/artist/320169/ (letöltve 2013. VIII. 3.). A különböző francia és angol forrásokban említett, de pontosíthatóan alig tekintett ábrázolások kis csoportjától eltekintünk.

22 *Klaniczay* i. m. 1994, 15–91; *Klaniczay* Gábor, aki apja munkájához a Getty Center of Arts and Humanities (California, Santa Monica) képtárházában gyűjtött anyagot (*Klaniczay Gábor*: Előszó. In: *Klaniczay* i. m. 1994, 12); később módosította, korrigálta anyagát – *Klaniczay* i. m. 2000b; *Uő* i. m. 2002, 16–31; *Uő*: i. m. 2009, 274–284 nem érintette az engem foglalkoztató lapot, illetve táblaképet. Itt jegyzem meg, hogy a Szent Katalin ábrázolásaival, stigmatizációjával foglalkozó külföldi szakirodalom egyáltalán nem számol a magyar és a sienai szent ikonográfiája közötti kölcsönhatással.

23 Gondoljunk a Köpenyes Madonna képtípusa körül a 13. század vége előtt kibontakozó versengésre.

24 Sziénai Szent Katalin élete. (Legenda maior) Amint megírta *Capuai Raymund*. Ford.: *Diós István*. Budapest 1983, 113.

25 Kiemelés: *Klaniczay* i. m. 1994, 28, 28. j.: Juliana Cavallini – Imelda Foralosso eds.: *Thomas Antonii de Senis „Caffarini” Libellus de supplemento, Legende prolixie virginis beate Catherine de Senis*. Roma 1974, 174–175.

26 *Florio Banfi*: Le stimmate della B. Margherita d'Ungheria. Memorie Dominicane 50–51. 1934, 297–312; *Uő*: „Specchio delle anime semplici dalla B. Margarita d'Ungheria scripto”. Memorie Dominicane 57. 1940, 3–10, 133–140.

27 *Klaniczay* i. m. 1994, 87–91.

28 *Falvay Dávid*: Marguerite Poerte, az Egyszerű lelkük tükré és annak magyar vonatkozásai. In: www.aetas.hu/2002_4-12.htm (letöltve 2013. VI. 15.).

29 Idézi: *Klaniczay* i. m. 2002, 16, 28. (1. j.)

30 Boldog Csáki Mórict: Krisztus és Szűz Mária a Domonkos rend szentjei között, Domonkos Képmások Mestere, 1342 körül (Firenze, Santa Maria Novella). Boldog Ágnes medaillonba helyezett képe (több magyarországi domonkos szenté között, de jórészt elpusztultak) a milánói Santa Maria delle Grazie refektóriumában látható. És végül a már említett Magyarországi Boldog Ilonáét.

31 *Jajczay* i. m. 1944, 12; *Kaftal* i. m. 1952, No 13, col. 32, fig. 33; *Pásztor* i. m. 1967, col. 800; *Szilárdfy* i. m. 1974, col. 507; *Klaniczay* i. m. 1994, 28–29, II–III. tábla.

32 *Klaniczay* i. m. 1994, 29, V. tábla. Jobb minőségű kép elérhető: https://www.google.hu/search?hl=hu&site=imghp&tbm=isch&source=hp&biw=12248&bih=6298&oq=%C3%A1rp%C3%A1zi+Margit+&gs_l=in (letöltve 2013. VII. 16.); *Banfi* i. m. 1942, 270–271; *Gábril* i. m. 1943, 34. A feliratokat az alábbi közlésből merítettem: *Banfi-Horváth-Kovács-Sárközy* i. m. 2007, 395. (Itt sorolják fel a kolostori káptalanterem domonkos szenteket felvonultató portrégalériájának magyar vonatkozású személyeit: Csáki Mórict, Zágrábi Ágostont és a magyarországi legatúsként megjelenített Boccassini bíborost. A freskók kora és mestere megegyezik a Margit-képével.) Több publikáció említi – reprodukció nélkül – Barnaba da Modenának egy a genovai Palazzo Biancóban őrzött Magyarországi Szent Margit stigmás képét, mely a 14. század utolsó harmadában készült.

33 *Klaniczay* i. m. 1994, 26.

34 A tekintélyes veszpremi kolostor és a margitszigeti kolostorban eltemetett Boldog Ilona nem lehetett Margit nevelője, de történetét ismerhette, és példáját követhette. L. *Érszegi* i. m. 2013, 40–41.

35 *Klaniczay* i. m. 1994, 15–91, főleg: 31–32.

36 *Klaniczay* i. m. 1994, 31.

37 Kritikai kiadása: I. 25. j.

38 Siena, Biblioteca Comunale degli Intronati, MS Segn. T. I. 2, Bologna, Biblioteca Universitaria, Cod. 1574. És idetartozik még az ugyancsak sienai T. I. 1 jelzetű kódex is, melynek iniciáléját olykor Cristoforo Cortesének tulajdonítják.

39 *Emily A. Moerer*: The Visual Hagiography of a Stigmatic Saint: Drawings of Catherina of Siena in the „Libellus de Supplemento”. *Gesta* 44. 2005/1–2, 89–102.

40 *Moerer* i. m. 2005, 91–95, és fig. 3–9.

41 A stigmatizációval a Pars II. Tractatus VII. foglalkozik, I. *Klaniczay* i. m. 1994, 27, 31.

42 Fol. 64r. *Moerer* 2005 i. m. fig. 10. Itt jegyezzük meg, hogy ezen a lapon Margit Árpád-házi Szent Erzsébet társaságában jelenik meg, akinek az ikonográfiájával foglalkozó publikációk ezt az ábrázolását nem jegyzik.

43 Ennek a képnek nyújtott írott forrást a Gergely magyarországi domonkos tartományfőnök által Itáliába küldött Ilona-legenda, I. *Érszegi* i. m. 2013, 39. Az Ilona élete incipit iniciáléja (Siena, Biblioteca Comunale degli Intronati, Ms T. I. 1, fol. 118r, színes képe az Érszegi-féle tanulmányt tartalmazó kötet első borítóján) a szentet háromnegyed alakban ábrázolja. Jobb kezéből és melléből egy-egy fehér lilium nő ki, a bal kézben pedig egy három virágfejes liliumszálat tart, így lesz együtt az öt

seb. A sebből kinövő lilimok – a stigma „igazságának” bizonyosságaként – a legenda szövegéből származnak. L. Boldog Ilona legendája. In: Árpád-kori legendák és intelmek. Válogatás, bevezető tanulmány, jegyzetek és szöveggondozás *Érszegi Géza*. Budapest 1983, 106–107 (Érszegi Géza ford.); Magyarországi Ilona helyet kapott mind a sienai (p. 81), mind a bolognai (fol. 29v) Libellus reprezentatív, a négy stigmatizáció együttes ábrázolásának szentelt főlíon. L.: *David Ganz: Gemalte Geheimnisse. Die Stigmatisierung Katharinas von Siena und ihre (Rück-)übertragung ins Bild. Originalveröffentlichung in: auvaen-van Knippenberg, Claudia u. a. Hrsg: Medialität des Heils im späten Mittelalter. Zürich 2009, 83–110. (www.archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/2037/1/Ganz_Gemalte_Geheimnisse_2009.pdf. Letöltve: 2014. II. 9.)* Abb. 2, 3. A két lap felépítése azonos. Az egyes képek is hasonló felépítésűek, eltérések csupán a részletekben mutatkoznak. Szent Ferenc stigmatizációja kivételével valamennyi jelelgyerés épületbelsőben történik. Katalin terében a triptichon egyértelműen utal szakrális térre. „Fejlődésen” megy keresztül Krisztus alakja is. Ferenc Krisztus-kerubtól kapja a sebeket, Ilona félalakos Krisztustól (mindkét kódexben a sebei fölött lilimokkal), Strassburgi Valter az Úr áldó jobbjától, Katalin pedig az oltár felett lebegő feszülettől (a bolognai példányban a corpusból sugarak áradnak Katalin felé). Ganz tanulmánya is lényegében egy olyan belső lelki-pszichikai folyamatot ír le és tekint a leírtak vizualizálásának, amelyről Moerer is ír. Ilyen szempontból érdemel figyelmet Andrea di Bartolo Sienai Szent Katalint domonkos női szentek társaságában ábrázoló oltára (Murano, Museo Vetrario), melynek predelláján az extázis különböző fázisait hátter, gesztusok és egyes szentek sorrendje érzékelteti. L. *Gaudenz Freuler: Andrea di Bartolo, Fra Tommaso d’Antonio Caffarini, and Sienae Dominicans in Venice. The Art Bulletin* 69. 1987, 570–586, és 1. kép. Ez a szöveg és képépítés a Prédikátor-rendben 13. századi kezdetekre vezethető vissza. Nem sokkal a halála után készült el Szent Domonkos hagiografikus legendája, amihez egy a szent kilenc imáját tartalmazó függelék is került. A latin textust a 15. században is másolták, 1470 körül egy tizenöt imát leíró és képekkel illusztrált példánya emelkedik ki (Bologna, S. Domenico archivio, Cas-3).

44 A névfeliratok nem írásszalagra vagy a dicsfénybe kerültek, hanem a ruhának fehér, jól látható részére, tehát meglehetősen esetlegesek.

45 London, National Gallery; *Gábor* i. m. 1943, 36; *Szilárdfy* i. m. 1974, col. 507; *Klaniczay* i. m. 1994, XLVIII–XLIX. tábla. Jó minőségű kép: <https://www.google.hu/search?hl=hu&site=imghp&tbm=isch&source=hp&biw=1226&big=629&q=pala+di+fiesole+beato+angelico&oq=pala+di+fiesole+be> (letöltve 2013. VII. 13.)

46 A ferencesek érik el a curiánál a két szent stigmás ábrázolásának tiltását. A stigmák és a *Specchio* üldözése Kapisztrán Szent János feladata: *Falvay* i. m. 2012, 69.

47 *Diega Giunta: The Iconography of Catherine of Siena's stigmata. In: Carolyn Muessig, George Ferzoco, Beverly Mayne Kienzle eds.: A Companion to Catherine of Siena. Leyden 2011, 269.*

48 *Klaniczay* i. m. 1994, 80–81.

49 Kézirata: *Cronica magistrorum generalium Ordinis fratrum Praedicatorum...* (Bologna, Biblioteca Universitaria di Bologna, Cod. lat. 1999), I. *Klaniczay* i. m.

1994, 77, 80, 82, 84; Borselli és Taeggio Margitra vonatkozó szövegeit kiadta: *Klaniczay Gábor: Borselli és Taeggio Margit-legendája Bánfi Florio apparátusával. In: Kalmár János kiad.: Miscellanea fontium historiae Europae: Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Budapest 1997, 11–56. főleg: Borselli XXVI. fejezet, 33.*

50 Perugia, Galleria Nazionale dell’ Umbria; *Kaftal* i. m. 1965, cols. 29–30, 32, No 10, Fig. 28; *Klaniczay* i. m. 1994, XIV. tábla.

51 Juan de Borgoña itáliai kapcsolatairól többek közt: *Liana Castelfranchi Vegas: Italia e Fiandra: nella pittura del Quattrocento. Milano 1983, 268.*

52 Madrid, Museo del Prado, színes felvétel: Ciudad de la pintura – La mayor pinacoteca virtual pintura.aut.org/SearchProducto?Produnum=15462. (letöltés 2013. VIII. 6.) A Margit sebeiből nyíló lilimokat Antonio da Bitonto idézte az apuliai emlékek összefüggésben, I. 25. j. A Boldog Ilona-legendák példányairól: *Tóth László: Magyarországi Boldog Ilona legendája. Különnyomat a Domanovszky-Emlékkönyvből 1937. Budapest 1937, 6, 11. j., 11–12. Tóth gyűjti össze elsőként Boldog Ilona ábrázolásait, melyek a következők: 1. Beato Angelico londoni National Galleryben őrzött oltárképe, az alsó sorban véli felismerni a három dominikánát: Ilonát, Margitot és Katalint. 2. Sigismondo Ferrari a paviai San Tommaso-templomban látott 15. századi képet, felirattal, de stigmák nélkül (uő Ilona életével foglalkozva említi a stigmákat. L. *Klaniczay* i. m. 1994, 36.). 3. A milánói San Eustorgio-templom kórusában rendtársak között, szintén megnevezve. 4. A Boldog Ilona legenda sienai (Ms T I. 1. fol. 118) példányának Boldog Ilona életét bevezető N iniciáléja, lilimos stigmákkal. In: *Tóth* i. m. 1937, 13. A bemutatott kép arról tanúskodik, hogy a két 13. században élt magyarországi apáca élettörténete és ikonográfiája olykor összefonódott, felcserélődött vagy összeeszevareodott. Antonio da Bitonto tudósítása Szent Margit ikonográfiájával kapcsolatban, valamint *Klaniczay Gábor*nak az az észrevétele, hogy Pierre Thomas párizsi ferences magister Quodlibetjében 1310–1333 között már hallott Ilona stigmáiról, azt a lehetőséget sugallja, hogy a legenda igen korán eljutott külföldre. L. *Klaniczay* i. m. 1994, 36. 50. j. Ezzel a lehetőséggel más is számol: *Vízkelety András* ism.: *Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: Szent Margit legendái és stigmái. Budapest. 1994. Argumentum, 255 p. ill. (Irodalomtörténeti füzetek, 137). Irodalomtörténeti Közlemények* 112. 1996, 127. A kérdéssről legutóbb a kolostori hagyományokban összeolvaszt Ilona- és Margit-legendák kapcsán: *Érszegi* i. m. 2013, 42. Az egész Margit- és Ilona-legendák körüli kérdést jól összefoglalja: *Falvay Dávid: Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben. Santi dinastici ungheresi in codici italiani. Budapest 2012, 74–78. olasz.elte.hu/files/falvay/magyar_szentek.pdf* (letöltve 2013. VIII. 6.)*

53 *Klaniczay* i. m. 1994, IV. tábla; *Bánfi-Horváth-Kovács-Sárközy* i. m. 2007, 271. A pontos címmel el látott képet I. <http://www.travbuddy.com/photos/reviews/247050> Internet: *Piedi a terra e occhi al cielo San Domenico.* www.youtube.com/watch?feature=player_detailpage&v=PiPsnKGr50 (feltöltés 2013. VIII. 6.); *Kaftal* i. m. 1965, col. 740–41, No 243, Fig. 872; *Szilárdfy* i. m. 1974, col. 506.

54 A kép alatt kibetűzhető feliratot – „HOC-HOPVS-FECIT-FIERI-XPFORI-CDESE(?)·DE-MONTE-DVLICIA DO” – a szakirodalom figyelmen kívül hagyja, csak az „A·D·M·C·C·C·L·X·V·I·I” évszámot hasznosítja.

55 *Kaftal* i. m. 1965, cols. 737, 739–740, No 243, Fig. 871; *Szilárdffy* i. m. 1974, col. 506; *Klaniczay* i. m. 1994, IX. tábla; *Banfi–Horváth–Kovács–Sárközy* i. m. 2007, 119, „S. MARGARITA D’VNGARIA” felirattal.

Színes kép: www.tguido.com/alta-valle-del-tevere/wp-content/gallery_citta-di-castello-san-domenico/San-Domenico-Citta-di-Castello-2.jpg (letöltve 2013. VIII. 10.)

56 *Banfi* i. m. 1942, 246; *Szilárdffy* i. m. 1974, col. 507; *Klaniczay* i. m. 1994, 80, X–XI. tábla. Tábla és predella színesben: [it.wikipedia.org/wiki/File:San’agostino,_cappella_s.g.jpg](http://it.wikipedia.org/wiki/File:San%27agostino,_cappella_s.g.jpg) (letöltve 2013. VIII. 10.)

57 Leválasztott falkép, ismeretlen bresciai mester. A falkép talán összefüggésbe hozható a Margit-kultuszért fáradozó Giovanni Dominicivel, akinek síremléke a brescai dómban áll. Brescia, Pinacoteca Civica Tosio-Martinengo; *Kaftal* i. m. 1985, cols. 463–64, No 155, Fig. 655; *Klaniczay* i. m. 1994, 29, VII. tábla; *Banfi–Horváth–Kovács–Sárközy* i. m. 2007, 94.

58 *Ganz* i. m. 2009, Abb. 2, 3.

59 Sajnos azonosíthatatlan a lelket tartó, nimbuszt nem viselő, sötét ruhás alak: *Kaftal* i. m. 1965, col. 740–41, No 243, Fig. 872.

60 Szent Margit legendája. (Marcellus-féle legenda, ford. Érszegi Géza). In: *Érszegi* i. m. 1983, 131, 139; *Garinus de Giaco*: Szent Margit élete. (Ford.: Deák Viktória Hedvig OP). In: *Legendák és csodák* i. m. 2001, 199, 203.

61 *Garinus* i. m. 2001, 194.

62 [www.keytoubria.com/Spoletto/Bartolomeo da Mirana.html](http://www.keytoubria.com/Spoletto/Bartolomeo_da_Mirana.html) (letöltve 2013. VI. 6.)

63 A Libellus 12. oldalának iniciáléjához: *Klaniczay* i. m. 2002, 24. és 17. kép; a New York-i Metropolitan Museum táblaképét l. fe.fondazionezeri.unibo.it/catalogo/scheda/jsp?decorator=layout&apply=true&tipo_scheda=OA&id=17573&titolo=Giovanni+di+Paolo%OA%09%09%09%OA%09%09++++%2C+Santa+Caterina+da+Siena+riceve+la+comunione+da+Cristo (letöltve 2013. VIII. 10.)

64 Papír, metszet, 15,6 x 11,3 cm. L. *Arthur Hind*: *Early Italian Engraving: A Critical Catalogue with Complete*

Reproduction of All Prints Described. Vol. 1. London 1938, 281: no F. 5; korábbi irodalommal, az 1500 körüli milánói készítés lehetőségével, a Giovanni Pietro Birago művészetével lehetséges kapcsolat felvetésével: *Mark J. Zucker*: *The Illustrated Bartsch 24 Commentary Part 4. Early Italian Masters*. New York 1990, 88: No .024; a Crocefissione con Santa Caterina da Siena e Santa Margherita d’Ungheria című (Scheda SIRBeC: <http://www.lombardiabeniculturali.it/stame/schede-complete/H0080-03874/>) (a leírás időpontja: 2011. szeptember 15., letöltve 2013. VIII. 6.) nyilvántartási lap az alábbi információkkal szolgál: a korábbi irodalom úgy tudta, hogy a Collezione Trivulzio Codex 2143-as jelzetű kötetéből származik, de ilyen jelzetű kötete nincs a gyűjteménynek. Előző tulajdonosa Achille Bertarelli. Kiállítva 1984-ben a milánói Castello Sforzesco-ban: Leonardo e l’incisione: stampe derivate da Leonardo e Bramante dal XV al XIX secolo. Cat. ed.: *Clelia Alberici*. Milano 1984, No 19. (*Mariateresa Chirico de Biasi*)

65 *Klaniczay* i. m. 1994, 11.

66 Meghatározásuk a rendelkezésemre álló fényképek alapján megoldhatatlannak bizonyult.

67 Legfontosabb művei: metszetek: egy lapszél sorozat darabjai: (London, British Museum, Department Prints and Drawings, 1845,0825.677, 1845,0825.679, 1845,0825.682, 1845,0825.685, 1845,08825.688, 1845,08825.687, 1852,0612.114, 1852,0612.115, 1919,0616.7 a múzeum darabjait l. www.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx?objecr=21288 Victoria and Albert Museum, E.631-1890, E.2211-1920, E.2219-1920, Pavia, Musei Civici di Pavia, FO130-00050, l. www.lombardiabeniculturali.it/stampe/autori (letöltve 2013. VIII. 24.); Bona Sforza óraskönyve (London, British Library, Add. MS 34294, 62997, 80800, 45722). További fontos művei: Liber Jesu, Milano, Biblioteca Trivulziana, Ms. 2163, és ifj. Vitéz János Mátyás királynak készített pontificaléja (Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Ottob. Lat. 501).

68 *Klaniczay* i. m. 2002, 20.

THE ICONOGRAPHY OF SAINT MARGARET OF THE DINASTY OF ÁRPÁD IN A LOMBARD RENAISSANCE ENGRAVING AND IN A PANEL OF JUAN DE BORGONA

Saint Margaret (1240–1270) princess of the House of Árpád was seldom represented in mediaeval Hungary. She enjoyed popularity in Italy and due to a misconception she was represented there with stigmata, and numerous images of her stigmatisation – unknown in Hungary – have come down to us. Hungarian scholarly research has explored the literary and artistic sources regarding the emergence, development and decline of the topic, and has collected the images. The development of the iconography was examined parallel with that of Saint Catherine of Siena. The author of this paper have presented the development of the theme that begun with Giotto’s vision of Saint Francis with the seraphs set in the Assisi landscape, to the images of Catherine and Margaret receiving the stigmata from a crucifix in a sacred space. This paper believes the iconography reached the height of its development in an engraving previously unlinked with the imagery (Milan, Castello Sforzesco, Raccolta Grafiche. Art. prez. P. 425). In this picture, a composition evocative of the Crucifixion, the two

saints receive their stigmata direct from the crucified Christ on the Mount Golgotha. The author supposes that, that the print is thought to have been commissioned by the Visconti-Sforza family or the friars of Santa Maria delle Grazie in Milan. Finally, the author of this paper examines a panel of Juan de Borgoña (Madrid, Museo Nacional del Prado [3110]). The panel represents three saints. One among them is Saint Margaret, with the stigmata. The with five lily decorated wounds, was attributes of Blessed Helen of Hungary, who was regarded as the Magistra of Margaret.

Kulcsszavak: Árpád-házi Szent Margit, Sienai Szent Katalin, magyarországi és itáliai művészet, középkor és reneszánsz ikonográfia, stigmák / *Keywords:* Saint Margaret of Hungary, Saint Catherine of Siena, Italian and Hungarian Art in the Middle Ages and in the Renaissance, iconography, stigmata

WEHLI Tünde művészettörténész / art historian, Budapest, wehli.tunde@btk.mta.hu